

Copyright © 2017 T.C. Gençlik ve Spor Bakanlığı
<http://genclikarastirmalari.gsb.gov.tr/>
 Gençlik Araştırmaları Dergisi • Nisan 2017 • 5(1) • 79-93

ISSN 2147-8473
 Başvuru | 28 Şubat 2017
 Kabul | 10 Nisan 2017

Modern Toplumda Ahlâk ve Gençlik*

Ejder Okumuş**

Öz

Modernlik, modern toplum, ahlâk ve gençlik, bu makalenin temel boyutlarını oluşturmaktadır. Modernlik, toplumsal hayatta gençliği ahlâk bağlamında çeşitli şekillerde etkilemektedir. Modern toplum, içinde barındırdığı insanlara bir yandan evlilik, siyaset, eğitim, kültür, din, ekonomi, hukuk, ahlâk, eğlence, zevk, boş zaman, beden, organizasyon, küresel ilişkiler vs. alanlarında devasa bir imkânlar seti sunarken, diğer yandan da aynı veya benzer alanlarda büyük kısıtlamalar, sınırlamalar, meydan okumalar ve problemler getirmektedir. Bu, paradoksal bir durum olup modernliği ve modern toplumu en iyi anlatacak boyutlardan biridir. Modern toplumun bu özelliği, ister erkek isterse kadın olsun bilhassa gençler üzerinde çok boyutlu problematikler ve problemler yumağı oluşturmaktadır. Söz konusu problematikler içinde ahlâki problematik, gençlik için belki de en zor, en sorunlu, en yakıcı birkaç problematik arasındadır. Bu çalışmada araştırmacı, belirtilen yönleriyle modern toplumda gençliğin durumunu, ahlâki bir problematik olması itibarıyla anlamaya, anlamlandırmaya, tartışmaya çalışmaktadır. Çalışma, araştırma konusunu ahlâk sosyolojisi merkezinde, fakat ilgili disiplinlerden de yararlanarak incelemektedir. Araştırma sürecinde yazar modernlik, modern toplum, gençlik ve ahlâk hakkındaki tarihî ve güncel kaynaklardan yararlanma yoluna gitmiştir.

Anahtar Kelimeler: Modern Toplum, Ahlâk, Gençlik, Ahlâk Sosyolojisi

* Bu makale, Uluslararası Gençlik ve Ahlâk Sempozyumunda (6-8 Ekim 2016 Sinop) sunulan "Modern Toplumda Ahlâki Bir Problematic Olarak Gençlik" başlıklı bildirden üretilmiştir.

** Prof. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, ejder.okumus@gmail.com

Giriş

Bu çalışmanın konusu, modern toplumda ahlâk alanında ortaya çıkan değişim karşısında çok önemli bir toplumsal kategori olan gençliğin kendini ahlâkî bir problematiğin içinde bulması veya böyle bir problematiğin konusu haline gelmesidir. Araştırmanın konusu aslına bakılırsa, her biri ayrı ayrı ve birbirleriyle ilişkili olarak derinlemesine ve genişlemesine incelenmesi gereken modernlik, modern toplum, gençlik ve ahlâk gibi temel anahtar kavram ve olgularla temellenip çevrelenmektedir. Modernlik, modernleşme süreciyle hayati değişimler sonucu modern insanı, modern birey ve toplumu işaretler. Hayati değişimlere ve modern topluma dair en önemli konulardan biri ahlâktır. Modern zamanlar ve modern toplumlar, insanlığın ahlâk alanında köklü dönüşümlerin yaşadığı zaman ve toplumlardır. Gençliğin; modernliğin, modernleşmenin ve değişimin ahlâk alanında getirdiği temelli farklılaşım ve değişimden en çok etkilenen veya en çok pay alan bir toplumsal boyut olduğu söylenebilir.

Sosyolojik olarak gençlik, toplumun belkemiğini oluşturan bir toplumsal unsur veya aktördür. İnsanın ergenlik dönemini de içine alan gençlik, insan hayatının en hassas, inişli çıkışlı, heyecan ve değişimlerle dolu dönemidir. Gençliği boyunca insan, bünyesinde ve çevresinde birçok yeniliklerle karşılaşır ve kişiliğini yerleştirmeye çalışır. Gençlik, insanın kimlik edinme mücadelesi yürüttüğü ve hayata bakış açısı kazandığı aşamadır. Çeşitli toplumlara göre bir takım farklılıklar olmakla birlikte 12-25 yaşları arasındaki dönemi ifade eden gençlik zamanlarında insanlar, yani gençler, yine toplumdan topluma, kültürden kültüre değişse de bugün artık ekseriya öğrenim gören, hayatını kazanmak için çalışmayan ve ailesinden ayrı evi bulunmayan kişilerden oluşmaktadır. Birleşmiş Milletler Nüfus Fonu'nun verilerine göre dünya nüfusunun yaklaşık yarısını 25 yaşın altındaki gençler oluşturmaktadır. Nüfusu yaklaşık olarak 73 milyon olan Türkiye'de 15-24 yaş arasındaki birey sayısı 12.8 milyondur. 25 yaş altı toplam nüfus ise 33.3 milyondur. Türkiye bu dinamik nüfus yapısıyla dünyanın en genç nüfuslu ülkelerinden birisi konumundadır ve yine BM Nüfus Fonu'nun verilerine göre 2025 yılında dünyanın en fazla genç nüfusa sahip ülkesi olacaktır (TUİK, 2016).

Gençler üzerine plan ve programları olmayan devlet veya hükümetin ayakta kalması çok zor, hatta imkânsızdır. Genç nüfusu düşük olan toplumların dinamik olması, çalışkan ve üretken olması düşünülemez. Nitekim sivil toplum kuruluşları, siyasi partiler ve çeşitli örgütler, gençliğin doğasında bulunan dinamizmden yararlanmak için onlara yönelik çeşitli faaliyetlerde bulunmakta, programlar yapmakta, stratejiler geliştirmektedirler. Tarihe baktığımız zaman birçok önemli siyasi akımın, hareketin başlamasında veya geniş bir alan bulmasında gençler önemli roller üstlenmişlerdir. Bu noktada Hz. Muhammed'in (sav) gençliğinde Hilfu'l-Fudûl ismiyle Mekke'de haksızlığa uğrayan insanlara yardım etmek amacıyla kurulan organizasyona üye olması ve bizzat icraatlara katılması hatırlanmaya değerdir. Ahlâk temelli bir ekonomik organizasyon olarak Ahilik teşkilatına bakıldığında, yine gençlerin bu organizasyon içinde çok önemli aktörler olarak yer aldıkları görülür. BM'nin desteği ile her iki yılda bir toplanan Dünya Gençlik Kongresi gençlerin dünyadaki sorun-

ların çözümünde nasıl en aktif şekilde rol oynayabileceklerini tartıştıkları ve kendi yollarını belirledikleri bir örgütlenmedir. Bu gibi örnekleri çoğaltmak mümkündür; ancak bizim asıl anlatmak istediğimiz nokta, öteden beri gençlerin doğrudan veya dolaylı olarak aktif olduğu birçok kuruluş ve örgütün bulunduğu. Bugün çoğu sivil toplum kuruluşunun, siyasi partilerin, dinî grup, organizasyon veya hareketlerin gençlik kolları mevcuttur.

Din örneğinde İslam, gençlik konusuna büyük bir önem vermektedir. Kur'an'da birçok ayette gençlikten bahsedilmektedir. Hz. Peygamber de gençleri önemsemiş, onların eğitime katkıda bulunmuş, onlarla beraber karar almış ve onlara önemli görevler vererek sorumluluk bilincine sahip olmalarını sağlamıştır. Kur'an da, genç bireylere yine genç şahıslardan kıssalar vererek, doğru istikameti bulmaları konusunda yol göstermektedir. Kur'an-ı Kerim'de geçen Hz. Adem, Hz. İbrahim, Hz. Yusuf, Hz. Musa gibi peygamber kıssalarının yanı sıra Ashab-ı Kehf ve Hz. Meryem ile ilgili kıssalar insanoğlunun gençlik dönemi ile ilgili ilginç noktalara işaret etmekte olup gençlere kılavuzluk etmektedir.

Ahlâk ilminin, sosyolojinin, din sosyolojisinin, ahlâk sosyolojisinin, ahlâk felsefesinin, ahlâk psikolojisinin vd. konusu olan ahlâkâ gelince; bir inanç ve düşünce sistemi olan ahlâk, canlılardan sadece insana özgü olan bir boyuttur. Belirtmek gerekir ki insanlar birlikte yaşamasalardı, ahlâktan söz edemezdik (Güngör, 1995, s. 19). Bu tersinden de doğrudur, ahlâk olmasaydı, toplumsal hayat olmazdı. O halde ahlâk, daha doğrusu güzel/iyi ahlâk, toplumsal hayatın vazgeçilmezidir. Gerçekten de güzel ahlâkî ilke ve değerler olmazsa, toplum hayatı diye bir şeyden bahsedemeyiz. İnsanların bir arada yaşaması, güzel ahlak ilkeleri ve değerleriyle mümkün olmaktadır. İnsanlar, hangi durumlarda nasıl davranmaları gerektiğini, iyi ile kötüyü bilmeleri halinde, yani ahlâkla ancak sağlıklı ilişki kurabilirler, mutlu olabilirler, huzurlu olabilirler. Son çözümlemede toplumların yaşaması, mutlu ve huzurlu bir hayat sürmesi bakımından ahlâkın önemi büyüktür (Rıza, 1331). Geçmişte ve günümüzde birçok toplumun geçirdiği bunalım ve huzursuzluğun, nihayet bir ahlâkî çöküşe dayandığı söylenebilir. İyi ahlâkın, toplumları yaşatan büyük bir güç olduğu, kötü ahlâkın da toplumları çökerten bir zafiyet kaynağı olduğu, tarihi olaylarla ispatlanmıştır (Okumuş, 2014a; Okumuş, 2007a; Okumuş, 2007b). Nitekim Mehmet Akif Ersoy (Safahat) bu durumu şöyle ifade etmiştir:

O yüzden başlar izmihlali milletlerde ahlakın.

Fakat, ahlâkın izmihlali en müdhîş bir izmihlal;

Ne millet kurtulur, zîrâ, ne milliyet. ne istiklâl.

Oyuncak sanmayın! Ahlâk-ı millî, ruh-i millidir;

Onun iflâsı en korkunç ölümdür: Mevt-i küllidir.

Olur cem'iyet artık çaresiz pâmâl-i istîla.

Ahlâk sosyolojisinin verileriyle bakılırsa, denilebilir ki, gerçekten de toplumları ayakta tutan unsurların başında hiç şüphesiz, güzel düşünce, tutum ve davranışları ifade eden güzel ahlâk gelir. Güzel ahlâkî düşünce, ilke, değer, tutum ve davranışlar, varlığımızın olmazsa

olmazlardır. Onlar var olduğu için varız, ayaktayız. Güzel ahlâk insanın ve de toplumsal hayatın can damarıdır. Sosyal bir olgu olarak ahlâkın toplum hayatı için bu derece önemli olmasındandır ki öteden beri bilim adamları, düşünürler, filozoflar ve sosyologlar, ahlâk üzerinde yoğunlaşmışlardır. Peygamberler de güzel ahlâktan uzaklaşan insanları yeniden güzel ahlâkla buluşturup bütünleştirmek amacıyla gönderilmiştir. Nitekim Hz. Muhammed de, “Şüphesiz ben iyi ahlâkı tamamlamak üzere gönderildim.” Demek suretiyle (İmam Malik, Husnu’l Hulk, 8, II/904). kendisinin Peygamber olarak gönderilişinin sebebinin güzel ahlâkı tamamlamak olduğunu belirterek güzel ahlâkın insanlık için hayatî olduğunu ortaya koymuştur. Kur’an’da da Peygamberimize hitaben “Sen kuşkusuz yüce bir ahlak üzeresin.” (Kalem 68/4) buyurularak bu gerçek teyit edilmiştir (Okumuş, 2007a; Okumuş, 2007b).

Görüldüğü üzere ahlâk, toplumsal hayatın en önemli boyutlarından (Gündüz, 2005). Toplumda güzel ahlâkî ilke ve değerler, yaygın halde bulunur, insanların birbirleriyle ilişkilerinde, muamelelerde, kamusal alanda ölçü olursa, o toplum açık toplum olur. Başka bir ifadeyle açık toplumda egemen olan ahlâk, güzel ahlâktır (Bkz. Bergson, 1986).

Ahlâkın değişimiyle doğrudan bağlantılı olan modernlik de, çalışmanın temel kavramsal konularından olduğundan dolayı birkaç cümleyle başlık bağlamında ele alınabilir. Bu çerçevede denilebilir ki modernlik, insanlığa bir takım kazanımlar getirmiş, devasa imkânlar sunmuştur; fakat aynı zamanda çok ciddi kayıplar da vermiştir. Biraz farklı ifadelerle modern toplum, içinde barındırdığı insanlara bir yandan evlilik, siyaset, eğitim, kültür, din, ekonomi, hukuk, ahlâk, eğlence, zevk, boş zaman, beden, organizasyon, küresel ilişkiler, zaman, mekân vs. alanlarında devasa bir imkânlar seti sunarken, diğer yandan da aynı veya benzer alanlarda büyük kısıtlamalar, sınırlamalar, meydan okumalar ve problemler getirmektedir. Bu, paradoksal bir durum olup modernliği ve modern toplumu en iyi anlatacak boyutlardan biridir. Modern toplumun bu özelliği, ister erkek isterse kadın olsun bilhassa gençler üzerinde çok boyutlu problematikler ve problemler yumağı oluşturmaktadır. Söz konusu problematikler içinde ahlâkî problematik, gençlik için belki de en zor, en sorunlu, en yakıcı birkaç problematik arasındadır. Ahlâkî problematikte ahlâkî değişim ve kayıp çok ciddi oranlardadır. Denilebilir ki, modernliğin getirdiği veya yol açtığı kayıplar arasında ahlâk alanı, ahlâkî değerler boyutu önemli bir yer tutar.

Modern toplumlarda meydana gelen değişim hakkında veya modernite ve küreselleşmenin başta Batı toplumları olmak üzere insanlık için meydana getirdiği değişim konusunda yapılan felsefi, psikolojik, antropolojik, siyasal, sosyolojik vd. çalışmalara bakıldığında, söz konusu değişimin içinde ahlâk alanındaki değişim veya değişimlerin önemli bir yer tuttuğu görülebilir (Bkz. Giddens, 1994a; Giddens, 1994b; Cahoon, 2001). Genel olarak modernlik eleştirilerine bakıldığında da modernliğin ahlâkî konulardaki boyutlarına dair önemli eleştirilerin yer aldığı fark edilir. Örneğin Touraine (1994), Cahoon (2001), Giddens (1994a ve 1994b), Bauman (1998), Taylor (1995), Nasr (2012) gibi yazarların modernlik ve boyutlarına dair eserlerinde gerçekten de ahlâkî boyutun dikkat çekici bir genişlikte olduğu görülmektedir.

Bu çalışmada araştırmacı, belirtilen yönleriyle modern toplumda gençliğin durumunu, ahlâkî bir problematik olması itibariyle anlamaya, anlamlandırmaya, tartışmaya çalışmaktadır. Çalışma araştırma konusunu ahlâk sosyolojisi merkezinde, fakat ilgili disiplinlerden de yararlanarak incelemektedir. Araştırma sürecinde yazar modernlik, modern toplum, gençlik ve ahlâk hakkındaki tarihî ve güncel kaynaklardan yararlanma yoluna gitmiştir.

Genel Olarak Ahlâk ve Gençlik

Ahlâkın, toplumsal hayatın varlığını sürdürmesi veya ortadan kaldırması bakımından ne kadar önemli olduğu bilinen bir gerçektir. Bireylerin, hatta toplumların birbirlerini değerlendirmede temel kıstasları da son tahlilde ahlâk olmaktadır. Ahlâkın toplumsal hayat için bu derece önemli olmasındandır ki öteden beri bilim adamları, düşünürler, filozoflar ve sosyologlar, ahlâk üzerinde yoğun bir şekilde durmuşlardır. Örneğin ilkçağ filozofu Sokrates, (469-399) özellikle iyi kavramı üzerinde çokça durmuştur (Akarsu, 1982: 13). Sokrates'in öğrencisi Platon'un felsefesinde de ahlâk önemli bir yer tutar. Bunların dışında Aristoteles, Stoalılar, Kyrene okulu ve Epikuroscular'dan tutun Montaigne (1533-1592), Francis Bacon (1561-1926), John Locke (1632-1704), İmmanuel Kant (1724-1804), William James (1842-1910), Jean Paul Sartre (1905-1980) ve birçok psikolog ve sosyoloğa kadar batıda birçok düşünür ve bilim adamı ahlâk üzerinde ısrarla ve hassasiyetle durmuştur (Okumuş, 2014a; Okumuş, 2015).

Birçok sosyoloğun, toplumsal boyutu itibariyle ahlâk üzerinde yoğunlaşmasıyla ahlâk sosyolojisinin doğduğunu görüyoruz. Örneğin bunalıma önemli yer veren Saint-Simon, (1760-1825) bunalımı, toplumsal örgütlenmenin çözüldüğü veya yıkım halinde bulunduğu toplumun ahlâkî durumu olarak görür (Tiryakian, 1990, s. 215). Auguste Comte'a (1798-1857) göre ise ahlâk, başkaları için yaşamak esası üzerinde temellenmiştir. Ahlâki görev, elden geldiğince insanlığın ilerlemesine yardımcı olmaktır; insanın ahlâklı olması da her şeyden önce onun sosyal olmasıdır. Sosyal olmayan ahlâk, ahlâkî olana aykırıdır. Hem Kant'tan, hem de S. Simon ve A. Comte'dan oldukça etkilenen E. Durkheim (1858-1917) de mesaisinin kayda değer bir bölümünü ahlâka ayırmıştır (Karasan, 1948; Özyurt, 2007). Ahlâk, Durkheim'in temel endişelerinden biriydi. Durkheim; anomi, suç, intihar, meslek ahlâkı, ahlâk eğitimi gibi kavram ve olguları ele alırken ahlâka ne kadar önem verdiğini göstermiştir. Hemen hemen bütün yapıtlarında, özellikle Toplumsal İşbölümü (2006), Ahlâk Eğitimi (2010), Meslek Ahlâkı (1986a) ve İntihar'da (1986b) ahlâk konusu üzerinde duran Durkheim, ahlâkı sosyal bir olgu olarak ele alır. O'na göre toplumsal olguların doğal olan ahlâki bir parçası vardır ve ahlâkî davranış, toplumun bir ürünüdür. İnsan, ahlâkî bir varlıktır; gerçi ahlâk kişiliğe bağlıdır, ama kişilik de toplumla birlikte, toplumsal atmosferde gerçeklik kazanır. İnsan ne kadar sosyalleşirse o kadar ahlâkîleşir (Okumuş, 2015; Okumuş, 2014a; Karasan, 1986a).

Max Weber'in (1985) sosyolojisinde de ahlâkın önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Ünlü eseri Protestan Ahlâkı ve Kapitalizmin Ruhu'nda kapitalizm ile Protestan ahlâkı arasında kurduğu ilişki oldukça önemlidir.

İslam Uleması ve düşünürleri de İslam ahlâkından hareketle ahlâka yönelmiş ve ahlâk konusunda İslami görüşlerini serdetmişlerdir. İslam dünyasında ahlâk çalışmaları, hicri 5. yüzyıla kadar Kur'an ahlâkı, tasavvuf ahlâkı ve felsefi ahlâk diye üç ana grupta toplanırken, sonraki dönemlerde bu üç meslek uzlaştırılmıştır. İbn Miskeveyh'in (ö. 1030) Tehzibü'l-Ahlâk'ını, Yusuf Has Hacib'in (ö. 1077) Kutadgu Bilig'ini, Mevlânâ'nın (ö. 1273) Mesnevi'sini, Aksaraylı Şeyh Cemaleddin Muhammed'in (ö. 1389) Ahlâk-ı Cemalî'sini, Kınalızâde Ali Efendi'nin (ö. 1571) Ahlâk-ı Alâî'sini vb. uzlaştırıcı nitelikteki eserlere örnek vermek mümkündür (Okumuş, 2015).

Demek ki, ahlâk, insanların hayatında ve ilişkilerinde anahtar bir konumda olduğu içindir ki, bilim adamları ve düşünürlerin ilgilendiği temel konulardandır. Belirtilmelidir ki, Geçmişte ve günümüzde birçok toplumun geçirdiği bunalım ve huzursuzluğun, nihayet bir ahlâkî çöküşe dayandığı söylenebilir. Ahlâkın, toplumları yaşatan büyük bir güç olduğu tarihi olaylarla ispatlanmıştır. Roma ve Bizans imparatorluklarının çöküşü, bu toplumlarda görülen ahlâk çöküşünün sonucu olarak değerlendirilmektedir. Osmanlı imparatorluğunun yıkılmasında dahi ahlâkî çöküş üzerinde durulmaktadır. Nitekim Osmanlı'nın son iki yüzyıllık dönemi içerisinde ahlâk ilmine çok önem verilmiş, devletin çöküşünde ahlâkî zafiyetin ve çözülmenin büyük rolünün olduğunu düşünen siyasetçi, bilgin ve aydınlar birçok ahlâk kitabı yazmışlardır. Denilebilir ki İslam dünyasında en çok ahlâkî eser Osmanlı'nın son döneminde kaleme alınmıştır. Örneğin son dönem Osmanlı düşünce ve devlet adamlarından Said Halim Paşa'nın (1864-1921) bütün eserlerinde ahlâkın merkezi bir yere sahip olduğunu söyleyebiliriz. Özellikle "Cemiyet Buhranımız" (1993b) "İslam Dünyası Neden Geri Kaldı?" (1993a) ve "İslamlaşmak" (1993a) adlı eserlerinde ahlâka büyük bir yer veren S. Halim Paşa'ya (1993b) göre muntazam toplumları, ahlâkî fazilet ve olgunluklara sahip insanlar oluşturur. Toplumun genel ahlâk ve ruh düzeyi ne kadar yüksekse hürriyet ve eşitliği de, refah ve saadeti de o nispette mükemmel olur. Aksine bu düzey, ne kadar alçak ise, toplumun gerek hürriyet ve eşitliği, gerekse refah ve saadeti o mertebede noksan olur. Osmanlı toplumunun içinde bulunduğu durumu da bu noktada ele almak gerek. Halk, vaktiyle ayıpladığı aydın sınıf gibi, hatta ondan daha aşağı bir ahlâk bozukluğuna ve geri dönülmez bir çöküşe doğru sürüklenip gitmektedir. Osmanlı toplumunun kuvvet ve canlılığını tam olarak tekrar kazanabilmesi için ahlâkî meziyetlerin, ilim ve bilginin önüne geçirilmesi şarttır. Elbette S.H. Paşa'nın üzerinde önemle durduğu ahlâk, İslam ahlâkıdır. O'na göre İslam ahlâkının kaynağı, hak olan tek Allah'a imandır; bu ahlâk, bize, insanlığın mutluluğunun, hakikati sevmek, aramak ve uygulamakta olduğunu bildirmektedir. Görüldüğü gibi Said Halim Paşa, Osmanlı'nın çöküşünde ahlâkî yozlaşmaya büyük bir yer ayırmaktadır (Okumuş, 2014a; Okumuş, 2015).

Toplumsal hayatın en önemli veçhelerinden olan ahlâk, tabiatıyla toplumun belkemiğini teşkil eden, toplumsal hayatın geleceği konumunda bulunan gençlik açısından son derece önemli bir noktadır. Gençler, geçmiş nesille gelecek neslin ortasında bulunur ve geçmişle geleceği ahlâkî ilke, değer, tutum ve davranışlarla, tutarlı bir biçimde buluşturur, birbirine bağlar.

Modernlik, Ahlâkta Değişen Boyutlar ve Gençliğin Durumu

Modernliğin ifade ettiği en ciddi toplumsal değişim noktalarından biri ahlâktır. Ahlâk konusunda modernite, birey ve toplumun karşısına önemli değişimlerle çıkmıştır. Modern toplumda insanların ahlâk anlayışları, pratikleri değişime uğramış ve uğramaya da devam etmektedir. Ahlâkî değerler değişmektedir. Bu değişimde gençler, merkezi konumdadırlar. Gençlerin adab, saygı, sevgi, ziyaret, konuşma, görüşme, yeme, içme, giyinme, öğrenme, öğretme, aile, iş, ekonomi vs. ahlâkî değişmiştir.

Geleneksel toplumda, örneğin Müslüman toplumda insanların birbirlerine ihsan ile iyilikle yaklaşmaları oldukça önemli ve hayatidir. Kur'an'da bazı ayetlerde buna atıfta bulunulur ve Mü'minlerin Allah'a ibadet etmeleri; O'na hiç bir şeyi ortak koşmamaları ve de anne-babaya, yakın akrabaya, yetimlere, yoksullara, yakın komşuya, uzak komşuya, yanındaki arkadaşına, yolda kalmışa ve sağ ellerinizin malik olduklarına ihsan etmeleri, iyilik yapmaları emredilir (Bkz. Nisa 4/136, 58; Âl-i İmran 3/134; Hüd 11/115; Nahl 16/90 vd.).

Modern toplumda insanların birbirlerine ihsanda bulunup iyilik yapma yaklaşımlarından ziyade haklar çerçevesinde yaklaştıkları, ihsan (iyilik) ahlâkıyla değil, hak ahlâkıyla hareket ettikleri söylenebilir.

Ahlâk sosyoloğu Emile Durkheim'in ilgilendiği en önemli konulardan biri, aslında modern toplumun ahlâkî bunalımı, modernlikle birlikte ahlâkta meydana gelen değişim ve bu değişimle birlikte de birey-toplum uyumsuzluğunun ortaya çıkması, toplumda anomi durumunun kendini göstermesidir. Esasen din sosyoloğu Durkheim'in çalışmalarının merkezinde modern toplumların ahlâk probleminin olduğu söylenebilir. Toplumsal sorun, Durkheim'a göre son tahlilde bir ahlâk sorunu olup modern toplumların krizi, bir ahlâk krizidir (Aron, 1989; Hendry, 2001); modern batı dünyasındaki bunalımın temelinde, Durkheim'e göre değer sistemlerinin ve sosyal normların, insanların istek ve davranışlarını yönlendiricilik özelliğini ve bütünleşmeyi sağlayıcılık niteliğini yitirmesi yatar (Okumuş, 2015). Nitekim Durkheim'in (1986a; 1986b; 2006; 2010) çalışmalarında genel olarak ahlâk, ahlâkta değişim, anomi, iş ahlâkî, meslek ahlâkî, intihar gibi hususlar önemli konulardır.

Modern Toplum, Gösteri, İmaj, Mahremiyetin Kamusallaşması ve Gençlik

Modern toplum, gösteri ve imaj toplumdur. Modern toplumda genç, kendini gösteri ve imaj hayatının ortasında bulur (Okumuş, 2005).

Modernlikle birlikte mahremiyette ciddi dönüşümler gerçekleşmiştir (Giddens, 1994b). Bir tür mahremiyetin kamusallaşması, gösteriye çıkarılması, sergilenmesi, bir yandan kadın-erkek eşitliği vurgulanırken diğer yandan cinsiyet farklılığının farklı mecralara sürüklenmesinden dolayı cinselliğin öne çıkarılması ve özel oluştan uzaklaştırılıp kamusal hale

getirilmesi, belki de en çok gençlerin cinsiyete ve cinselliğe dair ahlâkî konularda kayıplar yaşamalarına yol açmaktadır.

Bireycilik, Özgürlük ve Gençlik

Modernliğin ahlâkî düzlemde getirdiği en önemli noktalardan biri olan bireycilik, gençliğin en büyük imtihanlarından biridir. Kimilerine göre modern medeniyetin ve modernliğin en büyük kazanımı olan bireycilik ve ona bağlı özgürlük, aslına bakılırsa, Taylor'ın (1995) dediği gibi birey ve toplumların önceki ahlâkî anlayış, vizyon ve ufuklardan kopması sayesinde elde edilmiştir.

Esasen bireycilik, bireyi güçlendirmemiş, tersine büyük toplumsallıkları ve toplumsal düzen içinde zayıflatmış, yalnızlaştırmıştır. Birey, geleneksel bir toplumsal düzende kendini büyük bir toplumsal evren ve düzenin bir parçası olarak hissederken, modern toplumda adeta tek başına dalgalara teslim edilmiştir. Bu dalgaların içinde birey, boğulmama mücadelesi içinde yorgun vaziyette hayatını sürdürmeye çalışmaktadır.

Bireycilik, çok ciddi bir ahlâkî kayıtsızlık getirmiştir. Kişi kendi bağlantı ve bağlarından kopukça toplumsal sorumluluklarının anlam dünyası da değişmiş ve insanlara karşı kendini sorumsuz hissetmeye başlamıştır (Bkz. Topçu, 1995). Anne babaya, kardeşlere, komşuya, mahalleye, köye, şehre, ülkeye, dünyaya karşı ilişki biçimi değişmiştir. Dolayısıyla ahlâkî ve ahlâk anlayışı değişmiştir. Modern toplumda birey, toplum karşısında kendi irade ve arzusunu, kendi nefsi ve hevaî istek ve arzularını merkeze almaktadır. Aslında Durkheim'in kolektif bilinç bağlamında birey ve toplumla ilgili söylediklerini bu çerçevede okumak mümkündür. Durkheim'in "yararlı sözleşme yaklaşımıyla mücadelesi, topluma ait tasarımlar dünyasının karşısında irade ve arzu dünyasının var olduğu fikrine dayanır. (...) Ya kuralsızlık görüşü? Bu görüş, toplumsal kurallar tarafından dayatılan sınırlamalarla, insanda mevcut olan sınırsız arzu arasındaki çatışmaya ilişkin değil midir?" (Touraine, 1994, s. 148).

Modernliğin insanların ahlâkî durumunda önemli değişimleri beraberinde getirdiği söylenebilir. Touraine'in (1994, s. 286) ifadeleriyle "bugün, modernlik fikri, aklın egemenliğinden çok arzuların özgürleşmesi ve taleplerin tatminiyle bir görülüyor. Kolektif zorlamaların, dinsel, siyasal ya da ailevi yasaklamaların reddi, hareket, kanaat ve ifade özgürlüğü, tercih ve davranış özgürlüğünü kısıtlayan tüm toplumsal ve kültürel örgütlenme biçimlerini 'modası geçmiş', hatta 'gerici' olarak niteleyip reddeden temel taleplerdir. Modern toplumda özellikle gençliğin imgeleri, çoğunlukla arzuların ve duyguların özgürleşmesine ilişkin imgelerdir."

Gençler, ben, benlik, bireylik fikri ve yaklaşımıyla arzularını merkeze alarak ilişkilerini kurmaya yönelmektedirler. "Görünüşe bakılırsa bugün, Batı'nın başı –suç, uyuşturucu bağımlılığı, alkolizm, erken yaşta hamilelik, pornografi gibi- öyle çözümsüz toplumsal sorunlarla belaya girmiştir ki, bu durum insanların aklına bireyin nereye kadar özgür olması gerektiği sorusunu getirmektedir." (Cahoone, 2001: 9).

Modern toplumda gençlerin, özgür mü yoksa bağımlı mı oldukları üzerine çok düşünme ve araştırma yapmak gerektiği açıktır.

Aile Ahlâkı ve Gençlik

Modern aile anlayışı, geleneksel olandan farklı boyutlar taşır. Özellikle çekirdek aile, kolay boşanmalar, az çocukluluk, eşlerin her ikisinin çalışması, bebek ve çocukların bakıcılara, kreşlere, ana sınıflarına verilmesi, evde birlikte yemek yeme ve oturmaların azalması, çocuksuzluk, çocukların ebeveyne iyilik yapma duygusu yerine haklarla yaklaşması vs. zikre değer farklılıklardır.

Müslüman toplumda, hatta genel olarak geleneksel toplumda aile sosyolojisi açısından en önemli ve dikkat çekici hususlardan biri, ailede ihsan geleneğinin, ihsana dayalı tutum ve davranışın olması, çocukların ebeveyne ihsanda bulunması yaklaşımıdır. Kur'an'da çocukların anne-babaya iyilik etmeleri, yani ihsan etmeleri istenir. Öyle ki bazı ayetlerde Allah'a kulluk etmek ve şirk koşmamak gibi hususların hemen ardından çocukların anne-babaya ihsan etmeleri emredilir (Bkz. İsrâ 17/23; Nisa 4/36; En'am 6/151; Ankebut 29/8 vd.).

Bugünün gençlerinde anne-babaya karşı ihsan mı öne çıkmakta yoksa hak anlayışı mı? Denilebilir ki, günümüz dünyasında gençlerin yaklaşımı ihsan (iyilik) ahlâki değil, hak ahlâki temelindedir.

Şiddet Ahlâkı Açısından Gençler

Modernite, gelenekselden farklı, gizli, görünmeyen ve yaygın şiddet türünü genç kuşaklara tahmil etmekte, öğretmekte ve ahlâkî bir özellik olarak yüklemektedir. Modern toplumda şiddet, kamusalıktan çıkmış, fakat olabildiğince yaygınlaşmıştır (Han, 2016). Gençler hem bu manada yaygın şiddetin etkisinde kalmakta, hem de ulusal ve küresel terör örgütlerinin nesnesi olmaktadır. Modern dünyada birçok toplumda ekin olarak faaliyet gösteren söz konusu örgütlerin neredeyse bütün üyelerinin genç olduğuna bakılırsa, gençlerin ne kadar büyük bir şiddet, çatışma ve terör döngüsü içinde oldukları, hem kendilerini hem de her türlü din, inanç, düşünce, gelenek, çizgi ve hayat tarzına mensup masum insanları şiddete maruz bıraktıkları anlaşılabilir. Günümüz modern dünyasında hatırı sayılır büyüklükte bir genç nüfusun şiddet ahlâkının içinde ve etkisi altında olduğu söylenebilir.

Din, İman, Ahlâk ve Gençlik

Ahlâk ile din arasında önemli bağlantılar vardır. Esasen her din, birey ve toplumun davranışını, kendisinin açıkladığı hakikatlerle uyumlu hâle koymayı hedef alan ahlâkî kaideler dile getirir. Dindar toplum, düşünce ve davranışlarında din, iman ve ahlâkî bir bütün olarak yaşar. İslam ahlâkî söz konusu olduğunda, ahlâkın kaynağının İslam dini ve Allah'a iman olduğu, hatta Allah'a imanın da güzel ahlâkî bir eylem olduğu görülür. Kur'an, bunu açık bir üslupla ortaya koymaktadır: *“Yüzlerinizi doğudan ve batıdan yana çevirmeniz iyilik de-*

ğildir. Asıl iyilik, Allah'a, ahiret gününe, meleklerle, kitaba ve peygamberlerine iman eden; ona olan sevgisine rağmen malı yakınlarına, yetimlere, yoksullara, yol oğluna (yolda kalmışa), isteyip dilenene ve kölelere (özgürlükleri için) veren; namazı dosdoğru kılan, zekatı veren ve ahitleştiklerinde ahitlerine vefa gösterenler ile zorda, hastalıkta ve savaşın kızıştığı zamanlarda (direnip) sabredenler (in tutum ve davranışdır). İşte bunlar doğru olanlardır ve muttaki olanlar da bunlardır.” (Bakara 2/177). Bu ayet, ahlâk ile Allah'a iman arasında geçerli olan doğrudan ilişkiyi gözler önüne serer. Hatta bu ayetten hareketle İslam'ın bütün emir ve nehiyelerinin ahlâk kapsamı içerisinde ele alındığını söylemek mümkündür. Buhari'nin Kitabı'l-İman bahsinde iman ve ahlâkla ilgili hadisleri bir araya getirmesi son derece anlamlıdır. İman-ahlâk ilişkisi bağlamında birçok hadis mevcuttur.¹ Gerek yukarıda verilen ayet ve benzerleriyle, gerekse hadislerle Hz. Peygamber'in hayatı birlikte düşünüldüğünde, iyi ahlâk sahibi dindar insanın, dininin emirlerini yerine getirirken, Yarattıcı'sı, kendisi ve toplumla ilişkilerinde denge ve adâlet temelinde hareket etmesi ve biriyle ilişkisini öncelerken diğerlerini ihmal etmemesi gerektiği de anlaşılmaktadır (Okumuş, 2014a).

Bir ahlâk sistemi olarak İslam'ın ahlâka verdiği önem, birey ve toplumu korumaya ve onların geleceğini sağlamaya yöneliktir. İslam, ahlâkî düzeni, birey ve toplumdaki başlayarak yukarı doğru çekmiş, nihayet sosyolojik çerçeve ile yetinmemiş, onu küllî ve mutlak düzene uydurmak istemiştir. Bu anlam çerçevesinde Kur'an ahlâkî ilke, norm ve değerler üzerinde ısrarla durmuş ve ahlâkî toplumsal hayatın ana kaynağı olarak görmüştür (Okumuş, 2014a).

Bütün bunlar düşünüldüğünde, güzel ahlâkın Müslümanlar için ne kadar önemli olduğu anlaşılabilir. Güzel ahlâkın Müslüman toplum için hayatîliğini, Kur'an ayetlerinin pek çoğunda bulmak mümkündür. Belirtilebilir ki Kur'an'da birey ve toplumun iyi ahlâk sahibi olması birinci plandadır. Kur'an'ın yaklaşımında güzel ahlâk, inanç ve ibadetin ayrılmaz bir parçası olarak görülür. Kur'an'da güzel ahlâkın olmadığı yerde iman ve ibadetin anlamsızlığı vurgulanır. Kur'an, insanın Allah'a, kendine ve topluma ilişkin güzel ahlâka dayalı so-

¹ Hadislerden örnekler:

“Mü'minin iman bakımından en mükemmeli, ahlaki en güzel olanıdır ve en hayırlınız, kadınlarına karşı hayırlı olanınızdır.” (Tirmizî).

“Şüphesiz sizin en hayırlınız ahlak bakımından en güzel olanınızdır.” (Buharî ve Müslim).

“İyilik (bir), güzel ahlakıdır. Kötülük (işm) ise kalbini rahatsız eden ve insanların haberdar olmalarından hoşlanmadığın şeydir.” (Müslim).

“İman bakımından mü'minlerin en kâmilî, ahlâk bakımından en güzel ve çoluk çocuğuna karşı en lütfekar olanıdır.”

“Şüphesiz ben iyi ahlâkı tamamlamak üzere gönderildim.” (Muvatta).

“Müslüman, dilinden ve elinden Müslümanların emin olduğu kimsedir” (Buhari).

“Mümin güzel ahlakıyla, hiç ara vermeden akşama kadar oruç tutar, sabaha kadar namaz kılan kimsenin derecesine yükselir.” (Ebû Davud).

“Güzel ahlak; güler yüzlülük, cömertlik, ve kimseyi üzmemektir.” (Tirmizî).

“Bir kimse Rasûlullah'a, “İslâmın en hayırlısı hangisidir” diye sorduğunda Rasûlullah “Yemek yedirmen, tanıdığna tanımadığına selâm vermendir” cevabını verdi.” (Buhari).

“Sizin hiç biriniz kendiniz için arzu ettiğinizi, kardeşiniz içinde arzu etmedikçe iman etmiş olamaz” (Buhari).

“Benim katımda en seviminiz ve kıyamet gününde meclisime en yakınınız ahlâkı en güzel olanınızdır. Sizden en sevmediğim ve kıyamet gününde meclisimden en uzakta kalacak olanlar; kibirli kibirli ağız eğerek gösteriş için lügat parçalayan ve çok konuşan kimselerdir.” (Tirmizî).

“Güzel ahlak güler yüz hayırlı işlerde el açıklığı, bir de kimseye eziyet etmemektir.” (Tirmizî).

rumluluk alanlarını belirleyen bir Kitap'tır. Ahlâk kavramının bir insanın bütün davranışlarını kapsadığı hesaba katılırsa, onun inanç, ibadet ve insanın diğer boyutlarıyla ayrılmaz bağı anlaşılır. Nitekim Hz. Muhammed, "İman bakımından Mü'minlerin en kâmilî, ahlâk bakımından en güzel ve çoluk çocuğuna karşı en lütufkar olanıdır" (et-Terğîb, 4/182) hadisinde iman ve ahlâk ilişkisini ortaya koymaktadır (Okumuş, 2014a).

Bütün bu hususlardan İslam'ın, insanlardan güzel ahlâk sahibi olmalarını ve güzel ahlâk sahibi bir toplum inşa etmelerini istediği anlaşılmaktadır. O halde İslam Müslüman dindarın güzel ahlâk sahibi bir insan olmasını istemektedir: Müslüman öyle bir güzel ahlâk sahibi olmalıdır ki dindarlığıyla davranışları arasında bir çelişki olmasın; dindar insanla iyi ahlâklı insan aynı fotoğrafı oluştursun. İslam'ın istediği bu dindar tipine, sağlıklı-samimî dindarlık denilebilir. Sağlıklı-samimî dindarlık, dinin güzel ahlâk ile bulunduğu zemindir. Sağlıklı-ihlaslı dindarlığın bu zemini teşkil etmesinde bilginin çok önemli bir yeri olduğu görülmektedir. Denilebilir ki dindarlığın, güzel ahlâk ekseninde gerçeklik bulmasında bilgi vazgeçilmez bir yere sahiptir. Gerçekten de bilgi, dindarlığın en önemli boyutlarından birini oluşturmaktadır. İman, dindarlık, güzel ahlâk ve bilgi arasında anlamlı bir ilişki vardır. Bir taraftan iman üzerine bina edilen sağlıklı ve samimî dindarlık doğru davranışın, güzel ahlâkın zeminini oluştururken, diğer taraftan da güzel ahlâk bilgisi, doğru davranış bilgisi, dindarlığı besler, nitelikli kılar, kişinin imanla bağıny yeniden kurar. Güzel ahlâk bilgisine sahip olmak, neyin iyi neyin kötü olduğunu bilmek, çok önemli; ama insanın güzel ahlâklı olması, iyi davranışı tercih etmesi, doğru ahlâk bilgisini pratiğe geçirmesi, sorumluluk bilinciyle olur; sorumluluk bilinci ise din ve iman ile kazanılır. İnsanın dinin kazandırdığı sorumluluk bilinciyle hareket etmesi, iyi davranışlar sergilemesi için de bilgiye ihtiyaç vardır. Din inanan insana bir zihniyet kazandırır. İnsan ise bu zihniyeti bilgiyle donatmak zorundadır. Bilgiyle donatılan zihniyet, insanın iyi ahlâklı bir dindar olmasını temin eder (Okumuş, 2014a).

Din, insanın dindarlığa yönelimini, dine uygun yaşamasını temin eder; ama insanın dindarca yaşayabilmesi için bilgiye, bilmeye ihtiyacı vardır. Bilen insan, dinin kazandırdığı zihniyet ve ahlâk ile bilinçli dindarlık sergiler. Böylece dindar insan ile davranışları arasında tutarsızlık ve uyumsuzluk yerine bir anlamlılık ve uyum olur. Yani dindar insan, her zaman kendinden beklendiği gibi güzel ahlâka uygun davranışlar sergiler, doğru olanı yaparak iyi insan olur. İnsanın dindarlığı, onun kötü davranışlar sergilemesine engel olmuyorsa, bu demektir ki o insan, bilgi ve ahlâktan yoksundur, başka bir ifadeyle dinin kendisine bir zihniyet ve ahlâkî yaklaşım kazandırmasını sağlayacak bilgiden mahrumdur. İman, dindarlık, ahlâk ve bilgi arasındaki bu ilişkiler dikkate alınmadığı, bilgiye dayalı ahlâk eksenli dindarlık anlayışıyla hareket edilmediği zaman, güzel ahlâkla bağdaştırılmayacak davranışlar sergileyen "patolojik" dindarların toplum sahnesinde kendini göstermesi kaçınılmaz bir durum olur. Hz. Muhammed'in (sav) güzel ahlâkı, insanlığa "iman etmiş Müslüman"da bulunması gereken iyi ahlâkî özelliklerin en güzel örneğini sunmaktadır. İslam'ın yayılış biçimi ve hızına bakıldığında, onda Hz. Peygamber'in güzel ahlâkıyla örneğinin birinci planda etkili olduğu görülür. İslam'ın büsbütün kılıçla yayıldığını söylemek, bu tarihi gerçekliğe karşı insafsızlık etmektir; aslında, Hz. Peygamber'in güzel ahlâkı, insanları etkile-

mekte ve kendisine cezp etmektedir (Berki & Keskiöglü, 1991, s. 212). Hz. Peygamber, en güzel ahlâk timsalidir (Okumuş, 2014a).

Hz. Muhammed'in en önemli ve dikkat çeken eminlik yönü, O'nun güzel ahlâkıyla doğrudan ilgilidir, daha doğrusu güzel ahlâkının bir yansımasıdır. Kur'an'da İslam Peygamberi'nin "güzel örnek" (Ahzab 33/21) olarak ifade edilmesi, bize Müslüman şahsiyetinde güzel ahlâkın ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Peygamber Efendimizin güzel ahlaka teşvik eden ve kötü hasletlerden men eden hadisleri ise ciltler dolusu kitaplar oluşturacak kadar çoktur. Hiç şüphesiz O, sadece bu sözleri söylemekle kalmamış, güzel ahlâkı bizzat yaşayarak insanlara örnek olmuş ve öğretmiştir. Bu yüzden O'nun ahlâkı, İslâm imanı ve ahlâkının model tatbikatını oluşturmaktadır.

Bütün bu ahlâkî hususlar açısından gençliğin durumunun incelenmesi de oldukça önemlidir. Yahudi, Hıristiyan, Müslüman vd. birey ve grupların ahlâkî boyutlarının kendi dinleri ve inançlarının ahlâkî direktiflerine uygun olup olmadığı hususu, üzerinde düşünülme ve araştırılmaya değer bir konudur.

Sorumluluk Ahlâkı ve Gençlik

Sorumluluk, doğrudan ahlâkla ilgilidir. Bugün gençlerin, modern toplumda ahlâkî bir problematik olarak karşımıza çıktıkları en önemli noktalardan biri, sorumluluk ahlâkıdır.

Gençlerin sorumluluk anlayış ve ahlâkları farklıdır. Modern toplumda gençler, sorumluluk ahlâkına farklı yaklaşmaktadırlar. Modern toplumun gençleri, topluma, eşyaya, doğal çevreye karşı sorumluluklarını, hakçılık, bireycilik, pragmatizm, zevke düşkünlük, boş zaman, internet, dijital ilişkiler ve tüketimciliğin etkisi altında kalarak algılamaktadırlar.

İstismar Nesnesi Olarak Gençlik

Modernlik, gençleri çok yönlü ve derinlikli istismarlar ağının nesnesi haline getirmiştir. Modern toplumda gençlik, birçok noktada istismar edilmekte, kötüye kullanılmakta, sömürülmekte, suistimale maruz kalmaktadır. Modern toplumlarda tüketim istismarı, beden istismarı, din istismarı, boş zaman ve eğlence istismarı, şiddet istismarı, terör istismarı gibi bir dizi istismarın nesnesi olan gençlik, birçok alanda olduğu gibi ahlâk alanında da bocalamalar yaşamaktadır. Ahlâkta istismar konusu olarak modern toplum gençleri, tüketim, beden, din, boş zaman, eğlence gibi noktalarda ahlâkî istismara maruz kalabilmektedirler.

Tüketim

Tüketim, modernitenin ve modern toplumun en ayırt edici özelliklerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Modern toplumun tüketim toplumu olduğu üzerine önemli tespitler ve araştırmalar bulunmaktadır. Tüketim toplumu olarak modern toplumda, tüketimin, tüketim çılgınlığının, tüketimciliğin en çok etkilediği toplumsal kategori muhtemelen gençlik-

tir. Gençler, tüketimcilik ahlâkının etkisi altında sınırsız tüketme hevesiyle hareket etmeye yönelebilmektedirler. Gençlerin tüketimciliğe yönelmelerinde, modern toplumların önemli unsurlarından olan AVM'ler, çarşılar, eğlence merkezleri, boş zaman mekânları oldukça etkilidirler.

Beden İstismarı

Modernitenin gençleri ahlâkî planda istismar ettiği alanlardan biri de bedendir. Günümüz modern ve postmodern toplumlarında birey, telefon, televizyon, radyo, basılı ve görsel her türlü medya, internet gibi araçlarla beden üzerine çalışmakta (Okumuş, 2009), bedenini sergilemeye zorlanmaktadır. Gençler, böyle bir durumda beden istismarına maruz kalmaktadırlar. Beden sosyolojisi kapsamında denilebilir ki, kadın ve erkek gençlerin bedenleri, endüstrileşmekte, her türlü maddi kazancın aracı haline getirilmektedir.

Din İstismarı

Din istismarı, gençlerin istismar nesnesi olduğu en ciddi istismar türlerindedir. Gençlerin, Paralel örneğindeki gibi din üzerinden istismarı, çok can yakıcı bir istismardır. Yalanın, hilenin, çalmanın, üyelerinin gündelik hayatlarının ayrılmaz bir parçası olduğu örgütlü Paralel dinsel yapı, çok sayıda toplumda kendine bağladığı gençleri birçok noktada istismar etmiş ve etmeye de devam etmektedir.

Boş Zaman ve Eğlence Nesnesi Olarak Gençlik

Modernitenin getirdiği, hatta kimi zaman dayattığı tüketime dayalı boş zaman değerlendirme tarzı, gençleri bu tarz boş zaman ve eğlenmenin nesnesi haline getirmektedir. Boş zaman ve boş zamanları değerlendirmenin (Okumuş, 2014b) bizatihi kendisi yapısı gereği, başta gençler olmak üzere modern toplumu, ciddi ölçülerde etkilemekte, hatta yönetmektedir.

Doğrudan Ahlâk İstismarı

Gençlik günümüz küresel etkileşimler dünyasında doğrudan doğruya ahlâkî istismara maruz kalmaktadır. Din, ideoloji, eğlence, mutluluk, güzellik, özgürlük, barış, düşmanlık, savaş vs. adına çeşitli ahlâk anlayışları, ahlâk üzerinden gençleri yönlendirebilmekte, istismara uğratmaktadır.

Dünyevileşme, Ahlâkî Kriz ve Belirsizlik Kıskaçında Gençlik

Dünyevileşme sürecinin etkili olduğu toplumsal bağlamlarda bireyin arzuları güç elde etme doğrultusunda adeta şaha kalkmaktadır. Dünyevileşme, gençlerin bağlantısız, bağısız, "sorumsuz" davranmasında oldukça etkilidir.

Modern gençlik, bir ahlâkî kriz ve belirsizlik atmosferinde adeta kısıpaca alınmış durumdadır. Sekülerleşme ve amaçsızlık, gençliğin ahlâkî krizinde önemli etkenlerdir.

Sanal Sosyolojik Dünyalarda Gençlik

İnternet sosyolojisinin verileriyle bakılacak olursa, bugünün gençliğinin zamanının ciddi bir kısmının internette dijital veya sanal dünyalarda geçtiği söylenebilir. Modern toplumun neredeyse bütün birey, grup, zümre, sınıf veya kategorileri, ama başta gençleri, günlük zamanlarının önemli bir bölümünü internet ile ve internette geçirmekte, harcamakta, hatta belki tüketmektedirler. İnternette sanal toplumsal gerçeklikler oluşmakta, başta gençler olmak üzere insanlar, sanal toplumsal ilişkiler, alışverişler, aileler, gruplar, dijital cemaatler dünyasında yaşamaktadırlar. Gençler, sanal sosyolojik dünyalarda çok farklı etkileşimlere girebilmekte, gerçek toplumsal etkileşimlerden kopmakta ve sanal gerçekliklerle varolmaktadır. Gençler, sanal gerçeklikler dünyasına girmekle, aile gerçekliğinden, anne-babasından, kardeşlerinden, akrabalarından uzaklaşmakta, yeni aileler, kardeşler, akrabalar edinmektedirler. Sanal sosyoloji, gençlerin sosyolojisi haline gelmektedir.

İnternet sosyolojisi açısından gençlerin sanal dünyaya yönelmeleri bağlamında en önemli hususlardan biri de hiç şüphesiz ahlâktır. İnternette sanal bir ahlâkî durumdan bahsetmek mümkündür. Sanal ahlâk, gençleri sanal dünyalarıyla sınırlı kalmayacak genişlikte etkilemektedir. Sanal ahlâk, gençlere, olaylara, eşyaya, insanlara, nispeten daha geniş, daha serbest, daha esnek bir yaklaşım imkanı vermektedir. Gençler, gerçek hayatta kullanmadıkları dili internette sanal ilişkilerde, görüşmelerde, konuşmalarda kullanabilmektedirler. Gerçek dünyada ahlâkî sınırlılıklardan, toplumsal normlardan dolayı yapamadıkları şeyleri, sanal dünyada kolayca, özgürce yapabilmektedirler. Sanal dünyada var olan her türlü sınır tanımaz çıplaklık kültürünün bir parçası haline gelebilmektedirler. Bedenlerini istedikleri şekilde paylaşabilmekte, gösterime çıkarabilmekte, sanal cemaatine veya etkileşim ağında bulunan herkese gösterebilmekte, hatta pazarlayabilmektedirler.

Sanal gerçeklikler dünyasının sanal ahlâkî yaklaşımında, gençler, çok farklı ahlâkî durumlarla karşı karşıyadırlar. Bu ahlâk, gençlerin hayata bakışlarında, toplumsal ilişkilerinde, aile ilişkilerinde, toplumsal normlara yaklaşımlarında, saygı ve sevgi anlayışlarında vs. önemli değişiklikler, paradokslar, gerilimler doğurmaktadır.

Gençlerin Ahlâkında Paradoksal Durum

Gençlerde yukarıda sıralanan ve değerlendirilmeye çalışılan ahlâkî durumlar, esasen çok net bir tablo ortaya koymamaktadır. Gençlerin yerel, ulusal ve uluslararası/küresel olaylar ve gelişmeler karşısında ortaya koydukları tutumlara bakılırsa, belli zamanlarda ve belli konularda ahlâkî duyarlılık ve duruşun, başka zamanlarda ve başka konulardakine zıt bir biçimde çok net olarak ortaya konulduğu görülür. Örneğin küreselleşmenin getirdiği problemler, savaşlar, terörizm, darbeye karşı direniş gibi konularda dünya çapında bir gençlik duyarlılığı görülebilmektedir. Bu noktada Türkiye'de 15 Temmuz 2016 kanlı askerî darbe

ve iç savaş girişimine karşı gençlerin başını çektiği bir halk hareketi direnişi önemli bir olay olarak zikredilebilir. Aslında bu direnişe bir genç hareketi demek mümkündür.

Sonuç

Modern toplumda ahlâkî açıdan gençlerin durumu üzerine sosyolojik açıdan genel bir yaklaşım denemesi olan bu çalışmada elde edilen sonuçlar maddeler halinde şöyle sıralanabilir:

1. Modernlik ve modern toplumlar, birçok alanda olduğu gibi ahlâkta da ciddi değişimlere yol açmış, kendine özgü yeni durumlar getirmiştir. Bu durumlar, gençleri derinden etkilemiş ve etkilemeye devam etmektedir.
2. Modernlik, insanlığa bir takım kazanımlar getirmiştir; fakat aynı zamanda çok ciddi kayıplar da getirmiştir. Bu kayıplar arasında hiç şüphesiz gençlerin ve dolayısıyla aslında bütün toplumun ahlâkî bir problemler yumağının, ahlâk kayıplarının, ahlâkî gerilimlerin konusu haline gelmesi önemli bir yer tutmaktadır. Küreselleşmeyle birlikte bu kayıplar bütün toplumları ve bütün bireyleri etkilemekte, hatta kuşatmaktadır.
3. Modern toplum, içinde barındırdığı insanlara bir yandan evlilik, siyaset, eğitim, kültür, din, ekonomi, hukuk, ahlâk, eğlence, zevk, boş zaman, beden, organizasyon, küresel ilişkiler vs. alanlarında devasa bir imkânlar seti sunarken, diğer yandan da aynı veya benzer alanlarda büyük kısıtlamalar, sınırlamalar, meydan okumalar ve problemler getirmektedir. Bu, paradoksal bir durum olup modernliği ve modern toplumu en iyi anlayacak boyutlardan biridir. Modern toplumun bu özelliği, ister erkek isterse kadın olsun bilhassa gençler üzerinde çok boyutlu problematikler ve problemler yumağı oluşturmaktadır. Söz konusu problematikler içinde ahlâkî problematik, gençlik için belki de en zor, en sorunlu, en yakıcı birkaç problematik arasındadır.
4. Modern toplumda gençler, genel toplumsal değişim, imaj, gösteri, mahremiyetin kamusallaşması, bireycilik, özgürlük, şiddet, iman, sorumluluk, güvenilirlik, istismar gibi durumlarla büyük bir imtihanlar setine muhatap olmaktadır.
5. Bu imtihanlarla bağlantılı olarak gençlik, dünyevileşme sürecinde güç arzusu ile ağır bir ahlâkî kriz ve belirsizlik ağının kısılcığında bulunmaktadır. Bu kısaçta gençler, hayatlarında birçok gelgitler yaşamakta, belirsiz durumlara düşmektedirler.
6. İnternet sosyolojisi açısından da gençlerin ahlâkî yönüne bakmak, gençliğin modern toplumda ahlâkî durumunu anlamak için önemlidir. Sanal gerçeklikler dünyasının sanal ahlâkî yaklaşımında, gençler, çok farklı ahlâkî durumlarla karşı karşıyadırlar. Bu ahlâk, gençlerin hayata bakışlarında, toplumsal ilişkilerinde, aile ilişkilerinde, toplumsal normlara yaklaşımlarında, saygı ve sevgi anlayışlarında vs. önemli değişiklikler, paradokslar, gerilimler doğurmaktadır.

Copyright © 2017 Republic of Turkey Ministry of Youth and Sports

<http://genclikarastirmalari.gsb.gov.tr/>

Journal of Youth Researches • April 2017 • 5(1) • 94-100

ISSN 2147-8473

Received | 28 February 2017

Accepted | 10 April 2017

Ethics and Youth in Modern Society*

Ejder Okumuş**

Abstract

Modernity, modern society, ethics and youth constitute the basic dimensions of this article. Modernity influences youth in various forms in the context of ethics in social life. Modern society, on the one hand, presents a huge set of opportunities in the areas of marriage, politics, education, culture, religion, economics, law, rights, ethics, morality, entertainment, enjoyment, leisure time, body, organization, global relations, etc., on the other hand, brings major restraints, limitations, challenges and problems in the same or similar areas to the people living in it. This is a paradoxical situation and is one of the dimensions clarifying modernity and modern society in the best way. This feature of modern society constitutes a tangle of multidimensional problematics and problems especially regarding young people, male or female. Within the aforementioned problematics, ethical problematic is perhaps one of the most difficult, the most painful, or the most bitter. In this study, the researcher tries to understand, explain, and argue about the situation of youth in modern society with its specified dimensions in respect to being an ethical problematic. The study examines the research subject in the axis of sociology of ethics, while referring to the concerned disciplines whenever necessary. Through this research process, the author benefited from historical and actual scientific sources on modernity, modern society, youth, and ethics.

Keywords: Islamic Society, Ethics, Youth, Sociology of Ethics

* This article has been produced by the oral presentation "Youth as a Moral Problem in Modern Society" presented in International Youth and Morality Symposium (October 6-8, 2016-Sinop).

** Prof. Dr., Eskişehir Osmangazi University Faculty of Theology, ejder.okumus@gmail.com

Introduction

The theme of this study is that youth, a very important social category, finds itself in an ethical problematic in the face of change in the field of morality or ethics in modern society or becomes the subject of such a problem. The theme of the research is basically based on key concepts and phenomena such as modernity, modern society, youth, ethics and morality, each of which must be examined in depth and extension separately and in relation to the each other. Modernity marks modern people, modern individual and society as a result of vital changes in the process of modernization. One of the most important issues in vital change and modern society is ethics (Giddens, 1994a; 1994b; Cahoone, 2001; Touraine, 1994; Bauman, 1998; Nasr, 2012). Modern times and modern societies are times and societies where fundamental transformations exist in the ethics of mankind. It can be stated that youth is the social dimension that is mostly affected or receives the greatest share from the fundamental differentiation and change which modernity, modernization and change brought about in the field of ethics.

In this study, the researcher tries to understand, explain and discuss the situation of youth in modern society with the stated directions as it is an ethical problematic. The study examines the research topic at the center of sociology of ethics, but also through using from the related disciplines. In the research process, the writer has gone to benefit from the historical and current sources related to modernity, modern society, youth and ethics.

Ethics and Youth in General

Morality or/and ethics is very important for individuals and societies (Güngör, 1995: 19; Rıza, 1331; Okumus 2014a; Okumus 2007a; Okumus 2007b; Gunduz, 2005; Bergson, 1986). Indeed, scientists, thinkers, philosophers, and sociologists have intensely stood on ethics for a long time (Akarsu, 1982: 13; Okumus, 2014a; Okumus, 2015). It is seen that the sociology of ethics was born because of being concentrated by many sociologists on social dimension of ethics. For example, Saint-Simon (1760-1825) sees the depression and crisis as the moral and ethical state of the society in which the social organization is dissolved or destroyed (Tiryakian, 1990: 215). According to Auguste Comte (1798-1857), morality is based on the essence of living for others. Emile Durkheim (2006, 2010, 1986a, 1986b) also distinguished a significant part of his works as ethics (Karasan, 1948; Karasan, 1986a; Özyurt, 2007; Okumus, 2015; Okumus, 2014a). Ethics also seems to have an important place in Max Weber's (1985) sociology.

Islamic scholars and thinkers have studied ethics by moving from Islamic ethics and have produced their Islamic views on it. At this point, Tehzibu'l-Ahlâk by Ibn Miskeveyh (d.1030), Kutadgu Bilig by Yusuf Has Hacib (d. 1077), Mesnevi by Mevlana (d. 1273), Ahlâk-i Cemalî by Shaykh Cemaleddin Mohammed Aksarayî (d. 1389), Ahlâk-ı Alâî by Kinalızâde Ali Efendi (d. 1571), etc. can be given as examples (Okumus, 2015).

Thus, ethics is a fundamental issue for scientists and thinkers because it has a key position in people's lives and relations (Said H. P., 1993, Okumuş, 2014a; Okumus, 2015).

Morality or ethics, which is one of the most important aspects of social life, is a very important point in terms of youth which constitutes the backbone of society and is the future of social life.

Modernity, Changing Dimensions in Ethics, and Situation of Youth

One of the most serious points of social change expressed by modernity is ethics (Durkheim, 1986a; Durkheim, 1986b; Durkheim, 2006; Durkheim, 2010; Aron. 1989; Hendry. 2001; Okumus 2015). Modernity has emerged with significant ethical changes in the face of individual and society. In these changes, young people are in the center. The ethics of young people in the context of customs, respect, love, visiting, speaking, interviewing, eating, drinking, dressing, learning, teaching, family, work, economy etc. has changed. It can be stated that in the modern society, people have acted with the ethics of right rather than the ethics of good conduct.

Modern Society, Spectacle, Image, Change of Privace and Youth

The modern society is a show, spectacle, and image society. In the modern society, young people find themselves in the midst of show, spectacle and image life.

With modernity, in privacy, serious transformations have occurred (Giddens, 1994b). A sort of publicization, the exhibition of privacy, the promotion and publicization of sexuality due to leading of gender difference to different courses in spite of the emphasis on gender equality perhaps cause that young people are exposed to ethical losses on gender and sexuality.

Individualism, Freedom and Youth

Individualism, one of the most important points brought by modernity on the moral and ethical plane, is the greatest tests of youth. Individualism and freedom are, in fact, as Taylor (1995) proposed obtained because individuals and societies are separated from their previous ethical mentality, vision and horizons.

Individualism has created a very serious ethical indifference (Touraine, 1994, s. 286; Cahone, 2001, s. 9). In fact, it is possible to read what Durkheim states about the individual and society in the context of collective consciousness in this framework (Touraine, 1994, s. 148).

Youth and the Ethics of Family

Modern understanding of the family carries different dimensions from the traditional one. Especially the core family, easy divorce, having less children, the working spouses, leaving babies and children to caretakers, nurseries, kindergartens, diminishing of eating and sitting together at home, childlessness, approach of children to parents with the ethics of right instead of the ethics of goodness (ihsan in the Qur'an), etc. are remarkable differences.

Young People in Terms of Ethics of Violence

In modern society, violence has become as widespread as possible (Han, 2016). In this meaning, young people are both affected by widespread violence and become the objects of national and global terrorist organizations.

Religion, Faith, Ethics and Youth

Every religion utters the moral and ethical rules that aim to put the behavior of the individual and the society in harmony with the truths that he has revealed. When it comes to Islamic ethics, it is seen that the source of ethics is the Islamic religion and the faith in Allah, and even the faith in Allah is a good ethical act. The Qur'an reveals this in an open style (for example see Bakara 2/177). It is very meaningful that Bukhari brings close together the hadiths on faith and ethics in Kitab al-Iman. When we look at the way and speed of the spread of Islam, it is seen that the Prophet Muhammed's (saw) being model with His beautiful ethics and trustworthiness (Muhammed al-Emîn) is influential on the first plan (Berki & Keskioglu, 1991, s. 212).

It is also very important to examine the situation of youth in terms of all these moral and ethical issues. Whether the moral dimensions of Jews, Christians, Muslim, etc. individuals and groups conform to the ethical directives of their own religions and beliefs is a matter worthy to be considered and investigated.

Youth and Ethics of Responsibility

Responsibility is directly related to ethics (Topçu, 1985). Today, one of the most important points that young people face as a moral problem in modern society is the ethics of responsibility.

Youth as an Object of Abuse

Modernity has made young people the object of a network of versatile and profound abuses. In modern society, youth is abused, misused, an exploited in many places.

Consumption

Consumption emerges as one of the most distinctive features of modernity and modern society. In the modern society as a consumer society, the social category in which consumption, consumption madness, and consumerism most effect is probably youth.

Abuse of Body

One of the areas where modernity exploits young people on ethical plane is body. In today's modern and postmodern societies, the individual focuses on human body by means of media such as telephone, television, radio, printed and visual media, especially Internet provides the individuals with devices to exhibit their bodies (Okumuş, 2009).

Exploitation of Religion

Religious abuse, that is the exploitation of religion is among the most serious types of abuse in which young people are the object of abuse. The exploitation of young people through religion is a very hurting abuse.

Youth as a Object of Leisure and Entertainment

The ways to value leisure time (Okumuş, 2014b) are based on consumption that modernity brings, and sometimes even imposes upon, and makes young people an object of leisure time and fun.

Directly Ethical Abuse

Youth is exposed to ethical exploitation directly in the world of today's global interactions. Various ethical views on behalf of religion, ideology, entertainment, fun, happiness, beauty, freedom, peace, hostility, war, etc. can manipulate and exploit young people through ethics.

Youth in the Vice of Globalization, Moral Crisis and Uncertainty

Secularization is highly influential in young people's unrelated, loose, "irresponsible" behavior. Modern youth has been almost inevitably clamped down in the atmosphere of a ethical crisis and uncertainty. Secularization and the lack of purpose are important factors in the ethical crisis of youth.

Youth in Virtual Sociological Worlds

Looking at the data of the sociology of internet, it can be stated that a considerable part of the time of today's youth has passed in digital or virtual worlds on the internet. Young people can enter into very different interactions in virtual sociological worlds, depart from real social interactions and exist with virtual realities.

In this context, one of the most important points is, of course, ethics. It is possible to talk about a virtual moral/ethical situation on the Internet. The ethics leads to important changes, paradoxes, tensions in the young people's views of life, social relations, family relations, approaches to social norms, understandings of respect and love.

Paradoxical Situation in Youth's Ethics

The moral or/and ethical conditions listed above and tried to be evaluated in young people do not reveal a very clear picture. Looking at the attitudes of young people towards local, national and global events, it can be observed that at certain times and in certain situations, their ethical sensitivities and postures are very clearly presented in contrast to their attitudes towards other subjects in different times. For example, in the point of issues such as problems, wars, terrorism, coup brought by globalization, youth sensitivity can be seen around the world.

Conclusison

1. Modernity has brought new situations in ethics as it is in many areas. These situations are deeply affecting young people.
2. Modernity has brought some achievements to humanity, but at the same time it has caused very serious losses. Among these losses, undoubtedly, that young people and indeed the whole society has become the subject of moral and ethical problems, ethical losses and moral tensions are important. Along with globalization, these losses affect and even surround all societies and all individuals.
3. Modern society, on the one hand, presents a huge set of opportunities in the areas of marriage, politics, education, culture, religion, economics, law, rights, ethics, morality, entertainment, enjoyment, leisure time, body, organization, global relations, etc., on the other hand, brings major restraints, limitations, challenges and problems in the same or similar areas to the people living in it. This is a paradoxical situation and one that best describes modernity and modern society. This feature of the modern society constitutes a tangle of multidimensional problematics and problems, especially on young people, whether male or female. In the problematics, ethical problematic is maybe the most difficult and problematical points for youth.
4. In modern society, young people are faced a great set of tests with situations such as general social change, image, show, spectacle, demonstration, publicization of privacy, individualism, freedom, violence, faith, responsibility, reliability and abuse.
5. In connection with these trials, youth is at the jeopardy of a heavy ethical crisis and uncertainty network with a desire for power in the process of secularization. In this trap, young people live in many situations in their lives, falling into uncertain situations.
6. To look at the ethical direction of young people in terms of internet sociology is also important to understand the ethical status of the youth in modern society. In the virtual ethical approach of the world of virtual realities, young people are confronted with very different moral and ethical situations. The ethics leads to important changes, paradoxes, tensions in the young people's views of life, social relations, family relations, approaches to social norms, understandings of respect and love.

Kaynakça/References

- Kur'an
- Akarsu, B. (1982). *Ahlak Öğretileri* (3. Baskı). İstanbul: Remzi.
- Aron, R. (1989). *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri*. Korkmaz Alemdar (Çev.). İstanbul: Bilgi.
- Bauman, Z. (1998). *Postmodern Etik*. Alev Türker (Çev.). İstanbul: Ayrıntı.
- Bergson, H. (1986). *Ahlâk ile Dinin İki Kaynağı* (2. Baskı). Mehmet Karasan (Çev.). Ankara: MEGSB.
- Bertnard, A. (2001). *Ahlâk Felsefesi*. (2. Baskı). Salih Zeki (Çev.). Ankara: Akçağ.
- Berki, A. H. & Keskiöğlü, O. (1991). *Hatemü'l-Enbiyâ Hazreti Muhammed ve Hayatı* (13. Baskı). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.
- Cahoone, L. (2001). *Modernliğin Çıkmazı*, Ahmet Demirhan & Erol Çatalbaş (Çev.). İstanbul: İnsan.
- Draz, M.A. (1993). *Kur'an Ahlakı*, Çev. E. Yüksel & Ü. Günay, İstanbul: İz.

- Durkheim, E. (1986a). *Meslek Ahlakı*. Mehmet Karasan (Çev.). İstanbul: MEGSB.
- Durkheim, E. (1986b). *İntihar*. Özer Ozankaya (Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Durkheim, E. (2006). *Toplumsal İşbölümü*. Özer Ozankaya (Çev.). İstanbul: Cem.
- Durkheim, E. (2010). *Ahlâk Eğitimi*. Oğuz Adanır (Çev.). İstanbul: Say.
- Giddens, A. (1994a). *Modernliğin Sonuçları*. Ersin Kuşdil (Çev.). İstanbul: Ayrıntı.
- Giddens, A. (1994b). *Mahremiyetin Dönüşümü*. İdris Şahin (Çev.). İstanbul: Ayrıntı.
- Gündüz, M. (2005). *Ahlak Sosyolojisi*. Ankara: Anı.
- Güngör, E. (1995). *Ahlâk Psikolojisi ve Sosyal Ahlâk*. İstanbul: Ötüken.
- Güngör, E. (1993). *Değerler Psikolojisi*. Amsterdam: Hollanda Türk Akademisyenler Birliği Vakfı.
- Halil, İ. (1988). *İslam'ın Tarih Yorumu*. Ahmet Ağırakça (Çev.). İstanbul: Risale.
- Han, B. (2016). *Şiddetin Topolojisi*. Dilek Zaptçioğlu (Çev.). İstanbul: Metis.
- Hendry, J. (2001). *After Durkheim: An Agenda for the Sociology of Business Ethics*. Journal of Business Ethics, 34, 209-218.
- İbn Haldun (1996). *Mukaddime*. (Tah.) D. el-Cüveydî (2. Baskı). Beyrut: el-Mektebetu'l-Asriyye.
- el-İsfehânî, R. (1992). *Müfredâtü Elfâzi'l-Kur'an*. Dimaşk: Daru'l-Kalem.
- İzutsu, T. (1991). *Kur'an'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar* (2. Baskı). Selahattin Ayaz (Çev.). İstanbul: Pınar.
- Kâdî Abdul-Cabbâr b. A. (1965). *Şerhu Usûlu'l-Hamse*. Kahire: Mektebetu Vehbe.
- Karasan, M. (1986). *Durkheim'in Ahlak Görüşü*. Emile Durkheim, Meslek Ahlakı içinde (s. IV-XIII). İstanbul: MEGSBY.
- Karasan, M. (1948). *Durkheim'in Ahlak Sosyolojisi*. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 3/ 1, 255-276.
- Lahbabi (1980). *Millî Kültürler ve Medeniyet*. Bahaeddin Yedi Yıldız (Çev.). İstanbul: Tur.
- Nasr, S. H. (2012). *Genç Müslüman'a Modern Dünya Rehberi* (6. Baskı). Şahabettin Yalçın (Çev.). İstanbul: İz.
- Okumuş, E. (2015). *Kur'an'da Toplumsal Çöküş* (5. Baskı). İstanbul: İnsan.
- Okumuş, E. (2014a). *İmandan Ahlâka Yenilenme*. İstanbul: İnsan.
- Okumuş, E. (2014b). *Boş Zamanlar Kitabı*. İstanbul: Akis Kitap.
- Okumuş, E. (2007a). *Ahlâk Aşınması Karşısında Bilgiye Dayalı Güzel Ahlâk*. Diyanet Aylık Dergi, 200, 22-24.
- Okumuş, E. (2007b). *Toplumsal Çöküşte Kötü Ahlâkın Rolü*. Diyanet Aylık Dergi, 204, 15-18.
- Okumuş, E. (2009). *Bedene Müdahalenin Sosyolojisi*. Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi, II, 1-15. -www.e-sarkiyat.com- ISSN: 1308-9633.
- Okumuş, E. (2005). *Gösterişçi Dindarlık* (2. Baskı). İstanbul: Ark Kitapları.
- Özyurt, C. (2007). *Durkheim Sosyolojisinde Ahlâkî Kontrol Sorunu*. Değerler Eğitimi Dergisi, 5/13, 95-121.
- Pazarlı, O. (1972). *İslam'da Ahlak*. İstanbul: Remzi.
- Rahman, F. (1987). *Ana Konularıyla Kur'an*. Alpaslan Açıkgenç (Çev.). Ankara: Fecr.
- Rıza, A. (1331). *İbtidâilere Muâmelât-ı Ahlâkiyye ve Medeniyye* (3. Baskı). Derseâdet: Nefâset Matbaası.
- Sait H. P. (1993a). *Buhranlarımız ve Son Eserleri* (2. Baskı) M. E. Düzdağ (Haz.). İstanbul: İz.
- Said H. P. (1993b). *Cemiyet Buhranımız. Buhranlarımız ve Son Eserleri* (2. Baskı), M. E. Düzdağ (Haz.). İstanbul: İz.
- Siddiki, M. (1982). *Kur'an'da Tarih Kavramı*. Süleyman Kalkan (Çev.). İstanbul: Pınar.
- Taylor, C. (1995). *Modernliğin Sıkıntılar*. Uğur Canbilen (Çev.). İstanbul: Ayrıntı.
- Tiryakian, E. A. (1990). *Emile Durkheim*. Ceylan Tokluoğlu (Çev.). Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi içinde. Ankara: Verso.
- Topçu, N. (1995). *İsyân Ahlâkı*. İstanbul: Dergah.
- Touraine, A. (1994). *Modernliğin Eleştirisi*. Hülya Tufan (Çev.). İstanbul: YKY.
- TÜİK (2016). <http://www.tuik.gov.tr> (Erişim: 10.09.2016).
- Weber, M. (1985). *Protestan Ahlâkı ve Kapitalizmin Ruhü*. Zeynep Aruoba (Çev.). İstanbul: Hil.